

Ewa Kula

(Jan Kochanowski University of Kielce, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-9529-2143>

e-mail: ewa.kula@ujk.edu.pl

Motywy lituanistyczne w piśmiennictwie nauczycieli szkół średnich Królestwa Polskiego

Lithuanistic Motifs in the Writings of the Secondary School Teachers of the Kingdom of Poland

ABSTRACT

This paper presents the profiles of ten pedagogues who were teaching in the years between 1833–1915 in secondary schools of the Kingdom of Poland. The teachers had authored texts testifying to their interest in the history and culture of Lithuania, or had announced such works in progress. The depolonisation process initiated in the territories of the former Grand Duchy of Lithuania and the territories of the former Polish-Lithuanian Commonwealth both incorporated into Russia after the November Uprising at the end of the 18th century meant the Russification of these lands. Among the many restrictions, it meant enforcing the conversion of the Latin alphabet to Russian as well as banning the

PUBLICATION INFO				
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Ewa Kula, of the Faculty of Education and Psychology of the Jan Kochanowski University in Kielce, 11 Krakowska Street, Kielce 25-029, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Faculty of Education and Psychology of the Jan Kochanowski University in Kielce				
SUBMITTED: 2023.03.30	ACCEPTED: 2023.12.22	PUBLISHED ONLINE: 2024.10.22		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES		

publication of any Lithuanian prints using the former throughout the Russian Empire. The teachers featured in this paper contributed to the development of Lithuanian studies and culture as well as their dissemination, moreover, these works were published in the Kingdom of Poland in Polish, Lithuanian and German.

Key words: secondary school teachers, Kingdom of Poland, Lithuanian studies

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano sylwetki dziesięciu nauczycieli uczących w latach 1833–1915 w szkołach średnich Królestwa Polskiego, którzy mieli w swoim dorobku piśmienniczym prace świadczące o ich zainteresowaniach historią i kulturą Litwy lub informowali o przygotowywaniu takich prac. Proces depolonizacji zaprowadzony po powstaniu listopadowym na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz terenów byłej Rzeczypospolitej, włączonych do Rosji pod koniec XVIII w., oznaczał rusyfikację tych ziem. Wśród wielu ograniczeń wprowadzona została także zamiana alfabetu łacińskiego na rosyjski i związany z tym zakaz wydawania druków litewskich łacinką na terytorium całego Imperium Rosyjskiego. Przedstawieni nauczyciele mieli swój udział w rozwoju nauki i kultury litewskiej oraz jej popularyzacji, a ich prace publikowane były w Królestwie Polskim w języku polskim, litewskim oraz niemieckim.

Słowa kluczowe: nauczyciele szkół średnich, Królestwo Polskie, lituanistyka

Po rozbiorach Rzeczypospolitej polityka oświatowa caratu na ziemiach litewskich i ruskich była w latach 1795–1803 dość liberalna. Na początku XIX w. znacznie zwiększyła się sieć szkół średnich na tych terenach¹. W wyniku reformy oświaty w 1803 r. utworzony został Wileński Okręg Naukowy, kontynuujący na tym obszarze działalność Komisji Edukacji Narodowej². Początkowo władze carskie tolerowały odrębność polityczno-kulturalną ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz terenów byłej Rzeczypospolitej, włączonych do Rosji pod koniec XVIII w. Na początku XIX stulecia terminem „Litwa” określano generalne gubernatorstwo, złożone z guberni litewsko-wileńskiej oraz litewsko-grodzińskiej, które weszło w skład Imperium Rosyjskiego w wyniku trzeciego rozbioru państwa polsko-litewskiego. Po roku 1831 zaczął się na tych terenach proces depolonizacji, bowiem głoszono teorię, zgodnie z którą Wielkie Księstwo Litewskie było państwem ruskim, które Polacy spolonizowali po Unii Lubelskiej.

¹ Pod koniec działalności Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim oraz na ziemiach koronnych Ukrainy prawobrzeżnej funkcjonowało ponad 50 szkół średnich, natomiast po upadku Rzeczypospolitej były w 1796 r. 33 szkoły na obszarach II i III zaboru oraz 15 szkół na terenach I zaboru. Na początku XIX w. liczba tych szkół wzrosła do 76. L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 40–44.

² Wileński Okręg Naukowy obejmował osiem guberni: wileńską, grodzieńską, mińską, witebską, mohylewską, podolską, wołyńską i kijowską. *Ibidem*, s. 45.

Po upadku powstania styczniowego nowy generał-gubernator wileński Michaił Murawjow wspólnie z nowym kuratorem Wileńskiego Okręgu Naukowego Iwanem Kornilowem opracowali w 1864 r. program radykalnych zmian na tych terenach, nazywany wówczas „programem powrotu do rosyjskich korzeni”. Wśród wielu ograniczeń wprowadzona została także zamiana alfabetu łacińskiego na rosyjski i związany z tym zakaz wydawania druków litewskich łacinką na terytorium całego Imperium Rosyjskiego³. Do roku 1884 wydrukowano w języku litewskim alfabetem rosyjskim (graždanką) 27 książek⁴.

Po ogłoszeniu manifestu cesarza z 17 października 1905 r. w życiu politycznym i kulturalno-oświatowym Litwinów, ale też Polaków i Białorusinów, zaszły zmiany. W szkolnictwie uzyskano zezwolenie na nauczanie języków narodowych w szkołach początkowych na Litwie i Białorusi, a także na zatrudnianie nauczycieli katolików i zakładanie szkół prywatnych przez osoby wyznania rzymskokatolickiego. Można było na koszt rodziców prowadzić w szkołach średnich nauczanie języków narodowych, ale nadobowiązkowo. Powstawały też działające na terenie guberni kowieńskiej oraz w litewskich powiatach guberni suwalskiej litewskie towarzystwa oświatowe⁵. Wkrótce jednak, po zdławieniu rewolucji, władze rozpoczęły wycofywanie poczynionych ustępstw w zakresie oświaty i kultury. Administracja guberni wileńskiej już w 1907 r. ograniczała używanie języka polskiego w miejscach publicznych, natomiast od roku 1910 likwidowane były polskie szkoły oraz zwalniani nauczyciele polscy i litewscy, zatrudnieni w szkołach elementarnych. Ponieważ jednak nie można było cofnąć wszystkich ustępstw, nadal działały litewskie towarzystwa i biblioteki oraz szerzyła się oświata. Na przestrzeni lat 1905–1915 w Wilnie ukazało się około 30 litewskich periodyków. Również język litewski nadal był jednym z przedmiotów nauczania w guberni kowieńskiej i w litewskich powiatach guberni suwalskiej⁶.

Natomiast w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym polityka narodowościowa została opracowana przez Komitet do spraw Królestwa Polskiego pod przewodnictwem Nikołaja Aleksiejewicza Milutina. Między innymi osoby należące do mniejszości narodowych (czyli także Litwini)

³ E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku*, tłum. B. Kałęba, Kraków 2003, s. 91.

⁴ W latach 1864–1869 wydrukowano graždanką 20 książek, w latach 1870–1874 – 3 książki, w latach 1875–1879 – 3 książki i do 1884 r. – 1 książkę. M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów 1908, s. 75.

⁵ H. Ilgiewicz, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń 2005, s. 44–45.

⁶ *Ibidem*, s. 46–47.

mogły zakładać szkoły i uczyć w nich w języku ojczystym. Cesarz w reskrypcie najwyższym do namiestnika w Królestwie Polskim z 11 września 1864 r. podkreślił potrzebę tworzenia dla każdej narodowości odrębnych szkół z ojczystym językiem nauczania. Placówki te miały chronić dzieci i młodzież należące do mniejszości narodowych przed spolonizowaniem. W tym celu wykładowymi uczyniono te języki, którymi posługiwała się przeważająca liczba ludności. W 1865 r. otwarto w Warszawie gimnazjum rosyjskie oraz progimnazjum żeńskie, a także rosyjskie gimnazjum w Chełmie, a dla mniejszości niemieckiej – Szkołę Główną Niemiecko-Ewangelicką. W roku 1866 rozpoczęły działalność szkoły dla młodzieży greckokatolickiej i litewskiej w Suwałkach, Mariampolu, Siedlcach i Hrubieszowie, a także progimnazjum w Zamościu. Absolwenci szkół tzw. narodowościowych byli zwolnieni rozporządzeniem ministerstwa z 1867 r. z egzaminu wstępnego do Szkoły Główniej, a uzasadnieniem tej decyzji był fakt pobierania przez nich nauki w języku rosyjskim. Podział szkół według narodowości został zniesiony w roku 1869⁷.

Kiedy w 1867 r. przywrócono Warszawski Okręg Naukowy, wprowadzono we wszystkich szkołach Królestwa Polskiego język rosyjski jako obowiązkowy przedmiot nauczania, a po czterech latach jako język wykładowy. Decyzja ta dotyczyła także Zaniemienia, czyli Suwalszczyzny, gdzie wprawdzie szkoły początkowe stały się rosyjskie, ale język litewski był w nich językiem nauczania. W szkołach średnich guberni suwalskiej, czyli w gimnazjach w Suwałkach i w Mariampolu, postanowieniem Komitetu Urządzającego w Królestwie Polskim z 25 sierpnia 1866 r., nadal nauczano fakultatywnie języka polskiego oraz litewskiego⁸.

W latach 1833–1915 w szkołach średnich Królestwa Polskiego uczyło dziesięciu nauczycieli, którzy mieli w swoim dorobku piśmienniczym prace świadczące o ich zainteresowaniach historią i kulturą Litwy lub informowali o przygotowywaniu takich prac. Czterech z nich pochodziło z Litwy, dwóch z Suwalszczyzny, trzech z centralnych terenów Królestwa Polskiego i jeden z Gdańska.

Najwcześniej podjął pracę w szkołach Królestwa Franciszek Zatorski (1800–1849), urodzony na Litwie literat i poeta. Po ukończeniu

⁷ E. Kula, *Opera et studio. Wizerunek nauczycieli rządowych szkół średnich w Królestwie Polskim w latach 1862–1873*, Kielce 2012, s. 44–51.

⁸ Tym samym postanowieniem zapewniono w Uniwersytecie Petersburskim i Moskiewskim 10 stypendiów dla wychowanków gimnazjów w Suwałkach i w Mariampolu, będących rodowitymi Litwinami, którzy wyróżniali się postęпами w nauce języków rosyjskiego i litewskiego. Postanowienie Komitetu Urządzającego w Królestwie Polskim o zreorganizowaniu średnich zakładów naukowych w Królestwie Polskim z dnia 25 sierpnia 1866 r. „*Dziennik Praw Królestwa Polskiego*”, t. 65, Warszawa 1866, s. 389–393.

gimnazjum w Krożach studiował na Wydziale Literatury i Sztuk Wyzwolonych Uniwersytetu Wileńskiego, a następnie pracował jako nauczyciel, początkowo w szkołach Wileńskiego Okręgu Naukowego⁹. W roku 1832 przyjechał do Warszawy i uczył w I Gimnazjum (1834–1837). Następnie został przeniesiony do gimnazjum w Sejnach, gdzie pracował do roku 1841, po czym nauczał w Łukowie do roku 1844 oraz następnie w latach 1844–1849 w gimnazjum w Siedlcach. W szkołach tych powierzono mu nauczanie historii powszechnej, geografii oraz języków polskiego i łacińskiego¹⁰. Oprócz podręczników, poezji okolicznościowych oraz przekładów prac na język polski wydał drukiem utwory zawierające litewskie pieśni i podania ludowe. Jego twórczość przypadała na lata po powstaniu listopadowym, kiedy nasilił się ruch gromadzenia pieśni ludowych. Z inicjatywą taką wyszedł jeszcze na początku XIX w. Uniwersytet Wileński, wydając instrukcję, zgodnie z którą oczekiwano nadsyłania podań gminnych i pieśni, bowiem, jak pisano, „obyczaj, a nawet zabobonne obrzędy ludu wiejskiego zasługują na uwagę nawet uczonych”, a ich analiza pozwoli na wydobycie z obserwowanego w terenie materiału zachowanych śladów najdawniejszych zwyczajów i obrzędów¹¹. Uczestniczącym w tym ruchu chodziło przede wszystkim o ratowanie tradycji narodowej, a pieśni ludowe traktowane były jako istotny składnik tej tradycji¹². Rozległą działalność w tym zakresie prowadzili wówczas między innymi Kazimierz Władysław Wójcicki¹³ oraz Oskar Kolberg¹⁴.

⁹ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. III, Kraków 1899–1900, s. 497–498; L. Zasztowt, *op. cit.*, s. 162.

¹⁰ A. Massalski, *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Warszawa 2007, s. 475; E. Kula, *Naukowa, literacka i artystyczna twórczość nauczycieli rządowych męskich szkół średnich Królestwa Polskiego w latach 1833–1862*, Kielce 2006, s. 170, 185.

¹¹ W. Bienkowski, *Etnografia*, w: *Historia nauki polskiej*, t. III, 1795–1862, red. B. Suchodolski, Wrocław 1977, s. 725.

¹² Ruch ten nie zmalał w drugiej połowie XIX w. Dokładnie w ciągu czternastu lat, tj. w latach 1877–1891, ogłoszono ponad 2000 artykułów i książek zawierających treści folklorystyczne. J. Dybiec, *Nie tylko szabłą. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918*, Kraków 2004, s. 213.

¹³ Kazimierz Władysław Wójcicki (1807–1879), literat i wydawca, zebrał i wydał *Przysłowia narodowe* (Warszawa 1830). W dwutomowym zbiorze pt. *Pieśni ludu Biało-Chrobatów, Mazurów i Rusi znad Bugu, z dołączeniem odpowiednich pieśni ruskich, serbskich, czeskich i słowiańskich* (Warszawa 1836) część pieśni przywłaszczył sobie z użyzonego mu przez Żegotę Paulego zbioru. Ludowe opowieści i opowiadania wydał pt. *Klechdy, starożytnie podania i powieści ludowe* (Warszawa 1837). Vide: J. Dybiec, *op. cit.*, s. 204–205.

¹⁴ Oskar Kolberg (1814–1890) – etnograf, folklorysta, kompozytor. W swoich wieloletnich wędrowniach po ziemiach dawnej Rzeczypospolitej przemierzył między innymi

F. Zatorski był autorem poematu opisowego *Polowanie* (1829), a także zbiorów zaliczanych do poetyki sentymentalnej: *Triolety* (1830) i *Pisma liryczne i religijne* (t. 1–2 1833) oraz poematu, osnutego na motywach podaniowych *Znicz nad Niewiażą, poemat z podań Żmudzi, Litwy i Polski* (t. 1–2, Siedlce 1845). Litewskie pieśni i podania ludowe wydał w przetłumaczonej przez siebie na język polski pracy pt. *Witold nad Worskłą. Pieśni ludu z nad dolnego Niemna, przekład z litewskiego podług zbioru Rhesa z uwagami nad Żmudzią i z dołączeniem muzyki rodowej (nuty)* (Warszawa 1844). Jego twórczość niewątpliwie dowodziła istnienia życia kulturalnego narodu litewskiego.

Podczas tłumaczenia zawartych w ostatnim z wymienionych zbiorze utworów korzystał, jak wyjaśnił, również z rękopisu *Historii Litwy i Żmudzi* autorstwa Szymona Dowkonta (Simonasa Daukantasa)¹⁵. F. Zatorski zmarł w Warszawie 4 listopada 1849 r.¹⁶

Dorobek dwóch nauczycieli wyróżniał się zarówno pod względem ilościowym, jak też, przede wszystkim, naukowym ujęciem interesujących ich zagadnień związanych z historią Litwy i językiem litewskim. Swoją rolę w rozwoju nauki i kultury litewskiej mieli Józef Mateusz Radziukinas (1844–1925) oraz Lucjan Malinowski (1839–1898).

J.M. Radziukinas urodził się 24 maja 1844 r. we wsi Sutra w parafii Sereje w rodzinie Franciszka i Marcjanny z Wejksznerów. Po ukończeniu gimnazjum suwalskiego studiował na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej w Warszawie. Studia ukończył w 1871 r., a więc już po przekształceniu w roku 1869 Szkoły Głównej w Cesarski Uniwersytet Warszawski¹⁷. Po studiach został nauczycielem języków klasycznych, języka polskiego oraz historii starożytnej w szkołach warszawskich, kolejno

regiony Suwalszczyzny, okolice Augustowa, Wołyń, Podole Rosyjskie, Litwę i wydawał zgromadzone przez siebie materiały etnograficzne. Korzystał też z pomocy korespondentów terenowych poznanych w czasie wędrówek. Byli nimi ziemianie, inteligencja i księża. Opublikował m.in. *Pieśni ludu polskiego* (Poznań 1842–1845). Ponowne wydanie w 1857 r. nie zawierało już retuszu stylistycznego i zostało uznane za dzieło nowatorskie. J. Dybiec, *op. cit.*, s. 205–207.

¹⁵ Praca ta została wydana w języku litewskim w Wilnie dopiero w 1995 r. Vide: S. Daukantas, *Istorija žemaitiška, t. 1–2, Lietuvių Literatūros ir Tautosakos Institutas*, wprowadzenie B. Vanagienė, oprac. V. Merkys, Vilnius 1995.

¹⁶ Po śmierci F. Zatorskiego Rada Wychowania Publicznego na posiedzeniu 13 V 1850 r. przyznała trzem małoletnim jego córkom: Józefie, Melanii i Jadwidze emeryturę w wysokości proporcjonalnej do pobieranego przez niego wynagrodzenia w kwocie 510 rubli srebrnych. *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń, t. 2, Lata 1848–1850*, oprac. E. Kula, A. Massalski, Łódź–Kielce 2015, s. 359.

¹⁷ J. Schiller-Walicka, *Cesarski Uniwersytet Warszawski: między edukacją a polityką 1869–1917*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1915. Monumenta Universitatis Varsoviensis 1816–2016*, red. T. Kizwalter, Warszawa 2016, s. 557–703.

w V Gimnazjum (1872–1873), IV Gimnazjum (1873–1881), III Gimnazjum (1885–1888), II Progimnazjum (1888–1899), II Gimnazjum 1899–1907) oraz w szkole realnej (1907–1912). W latach 1881–1886 prowadził założoną przez siebie 4-klasową szkołę filologiczną w Warszawie, którą z powodu trudności finansowych odstąpił pedagogowi Florianowi Łagowskiemu¹⁸. Od 1913 r. uczył łaciny w prywatnym gimnazjum w Kownie¹⁹.

Od roku 1888 uczestniczył w litewskim ruchu narodowym. Interesował się archeologią, etnografią, historią oraz wierzeniami Litwinów. Był autorem artykułu o tematyce etnograficznej pt. *Czary w powiecie sejneńskim*, który opublikował w „Tygodniku Ilustrowanym” w 1871 r. Kilkanaście lat później, w roku 1890, zamieścił w „Wędrowcu” pod pseudonimem „Demantas” (w numerze 42. „Wędrowca”, na s. 231 jest „Demauhas”) obszerny artykuł pt. *Bóstwa i obrzędy religijne dawnych Litwinów*. Pisał po polsku, ale niektóre jego prace tłumaczył na język litewski Jonas Staugaitis, lekarz i litewski działacz państwowy. Jak już wcześniej wspomniano, po powstaniu styczniowym minister spraw wewnętrznych Piotr Wałujew okólnikiem z 13 października 1865 r. nakazał drukować wydawnictwa w języku litewskim i żmudzkiem czcionką rosyjską (tzw. grażdanką). Litwini podjęli wówczas akcję wydawania druków litewskich, takich jak elementarze, modlitewniki, kalendarze i inne, tradycyjnym alfabetem za granicą i przemycania ich na Litwę. Stan taki trwał blisko czterdzieści lat²⁰.

Po ukazaniu się manifestu carskiego 17 października 1905 r.²¹ pojawiły się możliwości utworzenia legalnych litewskich i polskich towarzystw naukowych. Powstało między innymi w 1907 r. Litewskie Towarzystwo

¹⁸ Florian Łagowski (1843–1909), pseud. Bolesław Marycki, pedagog i publicysta. Studia na Wydziale Filologiczno-Historycznym Imperatorskiego Uniwersytetu Warszawskiego ukończył w 1870 r. Był nauczycielem w szkołach prywatnych w Warszawie, Koninie i w Piotrkowie, gdzie zmarł. S. Konarski, *Łagowski Florian (1843–1909)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 191.

¹⁹ L.T. Błaszczuk, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. II, 1862–1915, Warszawa 2003, s. 139; *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. 1, *Wydział Filologiczno-Historyczny*, Kraków 1900, s. 273; *Księga pamiątkowa zjazdu b. wychowawców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 40-tą rocznicę jej założenia*, Warszawa 1905, s. 74.

²⁰ Zakaz ten został zniesiony postanowieniem Rady Ministrów w Petersburgu z dnia 24 IV 1904 r., na wniosek generała-gubernatora wileńskiego Piotra Światopołka-Mirskiego. Dowodził on, iż lepiej pozwolić na wydawanie druków litewskich na miejscu i kontrolować ich treść, aniżeli ryzykować przedostawanie się do kraju tekstów zawierających elementy propagandy antyrosyjskiej. Vide: H. Ilgiewicz, *op. cit.*, s. 42–44.

²¹ Był to manifest zapowiadający darowanie ludności „niewzruszonych swobód obywatelskich” oraz zwołanie Dumy z kompetencjami ustawodawczymi. L. Bazylow, *Historia Rosji*, wyd. czwarte poprawione i uzupełnione. Tekst obejmujący lata 1917–1991 napisał P.P. Wiczorkiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 2005, s. 332.

Naukowe w Wilnie, którego członkiem J. Radziukinas został dwa lata później²². Jeden z tekstów J. Radziukinas w języku litewskim: *Suwałkų rėdybos pilekalniai su žemlapiu* (*Suwałskie kurhany z mapą*) ukazał się w Warszawie w roku 1909. Kilka artykułów historycznych opublikował w polskojęzycznym czasopiśmie „Litwa”, wychodzącym w Wilnie. Wysyłał korespondencję do litewskiego tygodnika „Vienybė lietuvninkų”, wydawanego w USA, współpracował też z kilkoma czasopismami litewskimi, m.in. z miesięcznikiem „Varpas” („Dzwon”), wychodzącym w Prusach²³. Zmarł w Suwałkach 9 kwietnia 1925 r.

Drugi z wymienionych nauczycieli, Lucjan Malinowski, pochodził z rodziny ziemiańskiej. Urodził się w Jaroszewicach pod Bełżycami, w powiecie lubelskim. Był ojcem Bronisława, światowej sławy etnologa i socjologa, profesora Uniwersytetu Londyńskiego²⁴.

Po ukończeniu gimnazjum w Lublinie studiował filologię słowiańską na Wydziale Filologiczno-Historycznym w Szkole Głównej Warszawskiej, gdzie uzyskał stopień magistra w 1867 r. Następnie kształcił się za granicą: w Pradze, Jenie, Berlinie i Petersburgu. Na początku lat siedemdziesiątych XIX w. uzupełniał jeszcze studia filologiczne w Uniwersytecie Jagiellońskim, po czym wyjechał do Lipska i tam doktoryzował się w 1872 r. na podstawie pracy dotyczącej dialektu opolskiego. Wykładał języki klasyczne w Gimnazjum św. Anny w Krakowie (1870–1872) i w III Gimnazjum w Warszawie (1872–1877). Uwolniony został od służby w Królestwie Polskim 31 marca 1877 r. na własną prośbę i powołany na katedrę filologii słowiańskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie uczył języków: polskiego, czeskiego, staro-cerkiewno-słowiańskiego i litewskiego²⁵.

Był prekursorem badań lingwistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim, swoimi badaniami przyczynił się do rozwoju językoznawstwa w Polsce. Od roku 1879 kierował pracami nad *Słownikiem staropolskim*²⁶. Zagadnienia związane z językiem litewskim podjął w opublikowanych

²² Prezesem Litewskiego Towarzystwa Naukowego był Jonas Basanavičius, czołowy działacz ruchu litewskiego. Grupa ta kontynuowała działalność w odrodzonym państwie polskim w okresie międzywojennym.

²³ A. Matusiewicz, *Radziukinas Józef Mateusz (1844–1925)*, w: *Suwałski słownik biograficzny*, t. 1, Suwałki 2021, s. 521–522; *Księga pamiątkowa zjazdu b. wychowawców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 50-ą rocznicę jej założenia*, Warszawa 1914, s. 107.

²⁴ B. Malinowski, *Dziennik w ścisłym znaczeniu tego wyrazu*, wstęp i oprac. G. Kubica, Kraków 2002.

²⁵ *Циркуляр по Варшавскому учебному округу*, Варшава 1872, s. 414; *Циркуляр по Варшавскому учебному округу*, Варшава 1877, s. 89; „Kurier Warszawski” 1867, nr 84, s. 506 (o nadaniu stopnia magistra 5 kwietnia); „Przegląd Pedagogiczny” 1898, nr 3, s. 29–31.

²⁶ Słownik ten wydawany był przez Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w latach 1953–2002. Więcej na temat udziału L. Malinowskiego w pracach nad tym

pracach: *Niektóre wyrazy polskie litewskiego pochodzenia: a) wyrazy pospolite, b) niektóre nazwy rodowe litewskiego pochodzenia*, „Prace Filologiczne”, Warszawa, t. 1, 1885, s. 180–191; *Przyczynki do historii wyrazów polskich*, Kraków 1884, ss. 38. „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. X, s. 450–482 oraz *Drobiazgi językowe*, „Prace Filologiczne”, t. 5, 1899, s. 124–129, 609–620. To samo w j. litewskim: *Nekurie lenkiški žodžiai lietuviškos*, Varpas, metai 4, 1892, s. 145–146²⁷.

L. Malinowski był bodaj pierwszym, który zajął się językiem pisarzy. W niewielkiej, liczącej 29 stron pracy pt. *O języku komedii Franciszka Bohomolca* (Kraków 1895) bardzo dokładnie przeanalizował na kilku stronach ślady litewszczyzny i białoruszczyzny w komediach Franciszka Bohomolca (1720–1784). Wyjaśnił tam, że dostrzeżone przez niego ślady tych języków w utworach F. Bohomolca należy tłumaczyć pochodzeniem autora i jego wieloletnim pobytem w Wilnie, mimo iż, jak wiadomo, ów poeta nie znał języka litewskiego²⁸.

Oprócz L. Malinowskiego, wykładającego język litewski na Uniwersytecie Jagiellońskim, nauczycielami tego języka w szkołach średnich byli Jan Pożerski (1843–1902) oraz Jerzy Gilius (1843–1909). Obydwaj, jak wynika z opublikowanych wspomnień Hipolita Wójcickiego, studiowali w tym samym czasie na Wydziale Filologiczno-Historycznym Szkoły Głównej w Warszawie i uzyskali dyplomy magisterskie w 1866 r.²⁹

Jan Pożerski urodził się w Mariampolu i uczył się w szkole powiatowej w tym mieście. Kontynuował następnie naukę w gimnazjum w Suwałkach, po czym wyjechał na studia do Warszawy. W Szkole Głównej studiował w latach 1862–1867, a jego rozprawa magisterska dotyczyła filologii litewskiej i zatytułowana była *Sistema litowskiego spriajenija (System koniugacji języka litewskiego)*. Po studiach był w latach 1867–1869 nauczycielem nadetatowym w gimnazjum w Suwałkach, gdzie powierzono mu nauczanie języka litewskiego, a od roku 1869 także języków starożytnych. Równolegle nauczał w tym mieście języka polskiego w gimnazjum żeńskim. Od 1894 r. uczył tych przedmiotów w progimnazjum w Pułtusku, następnie w latach 1901–1902 w gimnazjum w Pińczowie, gdzie objął obowiązki po zmarłym Bronisławie Grabowskim. Zmarł 17 stycznia 1902 r. w Suwałkach, miesiąc

słownikiem: E. Deptuchowa, *Lucjan Malinowski i Słownik staropolski*, „LingVaria” 2022, 2, s. 257–270.

²⁷ L.T. Błaszczyk, *op. cit.*, s. 134–135; W. Kubicka, *Języki bałtyckie. Bibliografia*, cz. IV, *Język litewski*, A. Historia, Łódź 1977, poz. 1995–1997, s. 320–321.

²⁸ L. Malinowski, *O języku komedii Franciszka Bohomolca* (Kraków 1895), [nadbitka z t. XXIV *Rozpraw Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie*].

²⁹ H. Wójcicki, *W szkołach przed pół wiekiem. Wspomnienia ze szkół lubelskich i ze Szkoły Głównej w Warszawie*, „Biblioteka Warszawska” 1909, t. 2, s. 308–335.

przed wysłużeniem emerytury. Zostawił obfite materiały warsztatowe do słownika litewsko-polskiego, którego nie zdążył wydać³⁰.

Wspomniany Jerzy Gilius (niekiedy w źródłach występuje jako Gilus) urodził się 5 maja 1843 r. we wsi Budwicie w guberni suwalskiej. Był pochodzenia litewskiego³¹. Ukończył gimnazjum w Suwałkach w 1862 r. W tym czasie, w latach 1845–1862, języków klasycznych uczył w tej szkole lituanista Antoni Vieweger (1818–1901), o którym będzie dalej mowa. J. Gilius studiował następnie w latach 1862–1866 w Szkole Głównej Warszawskiej na Wydziale Filologiczno-Historycznym. Napisał rozprawę na stopień magistra pt. *O litowskom skłonienui (O litewskiej deklinacji)* w 1866/1867³².

W początkach swej kariery nauczycielskiej nauczał języka litewskiego do 1872 r. na Kursach Pedagogicznych w Wejwerach w powiecie mariampolskim³³. Następnie przeniesiony został do III Gimnazjum Męskiego w Warszawie, gdzie wykładał języki rosyjski i łaciński od 4 września 1872 do roku 1877. Później do 1894 r. uczył w VI Gimnazjum oraz w IV Gimnazjum, gdzie był również inspektorem. Na emeryturze, którą otrzymał w roku 1901, uczył jeszcze przez trzy lata w VI Gimnazjum w Warszawie. Zmarł w 1909 r.³⁴

Jednym z nauczycieli J. Giliusa był, jak już wspomniano, lituanista Antoni Vieweger. Urodził się 21 kwietnia 1818 r. w Warszawie, tam też ukończył w roku 1836 gimnazjum, po czym studiował na Uniwersytecie w Petersburgu. Studia ukończył w 1840 r. ze stopniem kandydata filologii. Uczył j. łacińskiego, geografii i historii w szkole obwodowej w Warszawie w latach 1840–1845. W szkole tej A. Vieweger uczył też czasowo

³⁰ Российский государственный исторический архив [dalej: РГИА], фонд 733, опис 203, дело 2378, к. 341; *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. 1, s. 275 i 279; „Przegląd Pedagogiczny” 1902, nr 4, s. 45; „Biesiada Literacka” 1902, nr 6, s. 118; *Памятная книжка Варшавского учебного округа*, Варшава 1892, s. 121; „Tydzień” 1902, nr 7, s. 4; A. Matusiewicz, *Požerski Jan (1843–1902), nauczyciel, społecznik*, w: *Suwalski słownik biograficzny*, t. 1, s. 498–499.

³¹ „Gilus” po litewsku znaczy „głęboki”.

³² „Kurier Warszawski” 1867, nr 84, s. 506 (o przyznaniu stopnia magistra 5 kwietnia 1867 r.).

³³ Henryka Iłgiewicz wyjaśniła, iż w literaturze litewskiej podkreślane jest znaczenie seminarium w Wejwerach, bowiem mieli dostęp do niego również Litwini z Królestwa Polskiego. Do wybuchu I wojny światowej w szkole tej wykształciło się ponad 1000 nauczycieli ludowych, w tym około 800 Litwinów. Razem z duchowieństwem tworzyli oni podstawę kształtującej się litewskiej inteligencji. H. Iłgiewicz, *op. cit.*, s. 36.

³⁴ *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. 1, s. 271 i 278; *Циркуляр по Варшавскому учебному округу*, Варшава 1884, s. 122; L.T. Błaszczuk, *op. cit.*, s. 133; *Księga pamiątkowa zjazdu b. wychowanców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 40-tą*, Warszawa 1905, s. 66.

języka słowiańskiego. Po jego wyjeździe do Suwałk Rada Wychowania Publicznego powierzyła nauczanie tego przedmiotu Dymitrowi Krawczenko³⁵. W latach 1845–1861 był nauczycielem j. łacińskiego i greckiego w gimnazjum w Suwałkach i krótko, do roku 1862, w Łomży. W 1861 r. mianowany był inspektorem szkół elementarnych i z tego tytułu w latach 1863–1867 zasiadał w Radzie Wychowania Królestwa Polskiego. W wyniku reformy szkolnej Aleksandra Wielopolskiego przeniesiony został do II, a następnie III Gimnazjum w Warszawie, gdzie pracował do 1873 r. na stanowisku inspektora. Równoległe piastował tę samą funkcję w II Gimnazjum Żeńskim w Warszawie. W roku 1873 wystąpił 2/3 emerytury po 32 latach pracy pedagogicznej i odszedł ze służby. Przyczyną były decyzje Ministerstwa Oświecenia Publicznego z 22 września 1873 r., kiedy na mocy rosyjskiej ustawy oświatowej z 1871 r., przekształcającej gimnazja i progimnazja Warszawskiego Okręgu Naukowego, zwolniono 49 osób, w tym 6 inspektorów szkół średnich³⁶. Pracował jeszcze w szkołach prywatnych, między innymi w czteroklasowej szkole męskiej, założonej i prowadzonej w Warszawie przez Augustyna Szmurłę³⁷. A. Vieweger był znawcą litewszczyzny, do końca życia pracował nad słownikiem polsko-litewskim. Zmarł 9 lutego 1901 r. w Warszawie³⁸.

Z Litwy pochodził Cyprian Leonowicz, twórca poezji lirycznej. Urodził się 9 lipca 1805 r. w powiecie rosieńskim, w rodzinie szlacheckiej. Ukończył gimnazjum w Krożach na Litwie, po czym w roku 1821 wstąpił do zakonu pijarów i w 1823 r. uzyskał święcenia. Jako duchowny uczył w Szkole Wydziałowej w Szczuczynie, a do roku 1832 w niepełnych szkołach średnich na Litwie – w szkole powiatowej w Wyłkomierzu, w Dubrownicy i w Lubieszowie. Od roku 1835, już jako nauczyciel świecki, uczył języka polskiego, rosyjskiego, historii i geografii w szkołach średnich

³⁵ *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń*, t. 1, *Lata 1845–1846*, oprac. E. Kula, A. Massalski, Łódź–Kielce 2014, s. 131.

³⁶ E. Kula, *Opera*, s. 100.

³⁷ Augustyn Szmurło (1821–1888) – absolwent Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Moskiewskiego. Uczył języków klasycznych w warszawskich szkołach średnich, a od 1861 r. kierował kursami przygotowawczymi do Szkoły Głównej. Prywatną szkołę męską w Warszawie prowadził w latach 1873–1888. Brał udział wspólnie z C. Izdebskim i W. Fechem w opracowaniu *Gramatyki łacińskiej teoretyczno-praktycznej* (Warszawa 1857–1860). Był autorem m.in. pracy *O dziejowym stanowisku starożytności klasycznej i o ważności pedagogicznej języków starożytnych* (Warszawa 1862). A. Massalski, *op. cit.*, s. 414–415.

³⁸ *Циркуляр по Варшавскому учебному округу*, Варшава 1873, s. 385; „Przegląd Pedagogiczny” 1901, nr 4, s. 58; A. Matusiewicz, *Nauczyciele gimnazjum w Suwałkach (Sejnach) 1835–1862*, w: *Środowiska inteligenckie Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej. Studia i artykuły*, red. M. Dajnowicz, A. Matusiewicz, K. Skłodowski, Suwałki 2007, s. 151.

Warszawskiego Okręgu Naukowego, kolejno w warszawskich szkołach powiatowych do 1841 r., następnie w szkole powiatowej w Wieluniu do 1851 r., w Końskich do 1852 r., w Pińczowie do 1862 r. oraz w Pułtusk do roku 1869³⁹. W styczniu 1869 r., czyli w ostatnim roku swojej pracy w szkole powiatowej w Pułtusk, zmienił wyznanie z rzymskokatolickiego na prawosławne⁴⁰. C. Leonowicz zmarł 1 lipca 1870 r. w Sejnach.

Był autorem kilku poematów opisowych i humorystycznych, między innymi *Towiany. Ogród litewski* (Warszawa 1836). W ostatnim przypisie tego wydania (27) wyjaśnił, że kiedy przebywał w Worocewiczach (powiat kobryński guberni grodzieńskiej) w majątku marszałkowej Ordowej⁴¹, w chwilach wolnych od prac nauczycielskich wydobył z zapomnienia ten utwór, rozpoczęty w 1822 r., w epoce, kiedy Ogród Towiański⁴² był u schyłku swej świetności. Jego skromna twórczość zasługuje na odnotowanie z tego powodu, że literatura, w tym także poezja, była w czasie utraty państwowości Rzeczypospolitej czynnikiem wzmacniania siły duchowej narodu.

Nieco większy dorobek, lecz o niewielkiej wartości, miał Piotr Czarowski. Urodził się w 1808 r. w Koczerach pod Drohiczynem, w guberni grodzieńskiej. Po zakończeniu nauki w gimnazjum w Wilnie podjął studia w wileńskiej Akademii Medycznej, gdzie pod kierunkiem Jędrzeja Śniadeckiego studiował nauki przyrodnicze. Po dwóch latach przerwał naukę i uzyskał uprawnienia nauczyciela domowego. W latach 1830–1839 był nauczycielem prywatnym na Wileńszczyźnie, a następnie w latach 1840–1862 w Warszawie w szkołach prywatnych Laury Guerin i Ksawery Mijakowskiej⁴³. Od 1862 r. pracował jako nauczyciel nadliczbowy języków polskiego i łaćńskiego oraz geografii w II Gimnazjum Warszawskim, a od 1870 r. w II Progimnazjum Męskim. Od roku 1872 uczył języka polskiego i łaćni w progimnazjum w Sandomierzu. Zmarł w Sandomierzu 9 stycznia 1898 r. Jego prace z zakresu językoznawstwa, ale bez wartości naukowej, to *Mównictwo, czyli poczęcie się i pierwszy rozwój mowy Bohów, Słowian, naszych praojców* (Warszawa 1857) oraz *Rzecz o spółgłosce j na zasadach mównictwa* (Warszawa 1859). Jako specjalista geograf opublikował

³⁹ Циркуляр по Варшавскому учебному округу, Варшава 1870, s. 67.

⁴⁰ Chrztu dokonał protojerej Katedry Warszawskiej, Aleksander Mietaniew. Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta stanu cywilnego cerkwi prawosławnej Soboru Katedralnego św. Trójcy przy ul. Długiej w Warszawie, sygn. 38.

⁴¹ Chodzi o Francuzkę Irenę Bougle, żonę Napoleona Ordy (1807–1883) – rysownika, malarza, pianisty i kompozytora.

⁴² Towiany, majątek Radziwiłłów w powiecie Wiłkomirskim w guberni wileńskiej.

⁴³ M. Czapska, *Prywatne szkoły średnie w Królestwie Polskim w latach 1831–1862*, Kielce 2002, s. 301.

podręcznik *Krótki zbiór geografii dla uczącej się młodzieży* (Warszawa 1850, wyd. 18, 1892) oraz mający wiele wydań podręcznik pt. *Dzieje w Polsce, Litwie i na Rusi z poglądem na wpływ Europy od 862 do 1825*, Warszawa 1859 (wyd. 9 – 1865)⁴⁴. We wstępie do tej książki wyjaśnił, iż wprawdzie wzorował się na wcześniej wydanych, podobnych opracowaniach, jednak wyraźnie starał się zaakcentować „wpływ Europy Zachodniej i mocarstw ościennych na charakter i bieg wypadków politycznych w Polsce i wykażał wynikające stąd następstwa”⁴⁵.

Jedynym spośród zaprezentowanych w niniejszym artykule grekokatolikiem był Seweryn Śmigieński, urodzony w województwie lubelskim w 1824 r. Po ukończeniu czteroklasowej szkoły w Hrubieszowie kształcił się w seminarium duchownym grekokatolickim w Chełmie⁴⁶. Wyświęcony został w roku 1847⁴⁷. Do 1856 r. był administratorem parafii grekokatolickiej w Hrubieszowie, po czym w tym samym roku został mianowany nauczycielem religii grekokatolickiej w szkole powiatowej, gdzie uczył do końca 1863 r. Z pracy w szkole został zwolniony 12 stycznia 1864 r. z powodu otrzymania innego przeznaczenia, jednak nie udało się ustalić szczegółów tej decyzji. W roku 1869 zatrudniono go ponownie jako nauczyciela nadetatowego religii grekokatolickiej w hrubieszowskim progimnazjum, w którym pracował do śmierci. Równoległe był proboszczem parafii grekokatolickiej w Hrubieszowie. W tym mieście zmarł 29 stycznia 1872 r. W rękopisie zostawił *Opis guberni kowieńskiej* (rkps 1862)⁴⁸.

Ostatnim z prezentowanych tu nauczycieli był August Woycke, urodzony 19 kwietnia 1821 r. w Gdańsku w rodzinie wyznania ewangelickiego. W 1845 r. ukończył studia na Uniwersytecie w Berlinie. Po studiach odbył rok służby wojskowej jako podoficer pułku grenadierów im. Cesarza Aleksandra. Pracował następnie jako guwerner w domu prywatnym na Pomorzu. Od 1849 r. uczył prywatnie w Warszawie. W 1855 r.

⁴⁴ A. Bar, *Czarkowski Piotr (1808–1898)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938, s. 197; *Na Wszechnicy Wileńskiej. „Życie i Sztuka”*, ilustrowany dod. do „Kraju” 1901, nr 22, s. 250.

⁴⁵ P. Czarkowski, *Dzieje w Polsce, Litwie i na Rusi z poglądem na wpływ Europy od 862 do 1825*, Warszawa 1859, s. 21–22.

⁴⁶ Rangę szkoły wyższej seminarium duchowne w Chełmie uzyskało dopiero w 1849 r. Zezwolono wówczas na nadawanie stopni akademickich tym alumnom, którzy ukończyli sześcioletni kurs nauczania i przedstawili pracę w języku rosyjskim. A. Korobowicz, *Kler greckounicki w Królestwie Polskim (1815–1875)*, „Rocznik Lubelski” 1966, 9, s. 241–264.

⁴⁷ W. Kołbuk, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992, s. 167–168. Seminarium grekokatolickie działało do 1875 r., po czym po likwidacji unickiej diecezji chełmskiej zostało przekształcone w prawosławne.

⁴⁸ РГИА, фонд 733, опис 202, дело 412, к. 10; *Циркуляр по Варшавскому учебному округу*, Варшава 1872, s. 61; „Dziennik Powszechny” 1864, nr 49, s. 443.

mianowany został nauczycielem języków klasycznych oraz j. niemieckiego w Szkole Wyższej Realnej w Kaliszu, gdzie pracował do 1865 r. Równolegle uczył w kaliskiej rządowej szkole żeńskiej. W 1860 r. był współpracownikiem wychodzącej w latach 1859–1863 gazety „Warschauer Zeitung”. Po reformie Aleksandra Wielopolskiego Szkoła Wyższa Realna przemianowana została na gimnazjum. W roku szkolnym 1862/1863 utrzymywał 11 uczniów na stacji, a od roku 1865 uczył w warszawskich gimnazjach męskich. Równolegle w latach 1870–1877 nauczał j. niemieckiego w Aleksandryjsko-Maryjskim Instytucie Wychowania Panien w Warszawie, szkole rządowej o charakterze antypolskim. Spopularyzował utwory ukazujące zwyczaje i ludność polską i litewską w wydanej w języku niemieckim pracy pt. *Sitten und Characterbilder aus Polen und Lithauen, mit biographischen Notizen herausgegeben*, t. 1 i 2, Berlin 1862 (*Wizerunki zwyczajów i postaci z Polski i Litwy, z zamieszczonymi notami biograficznymi*). Są to fragmenty dzieł polskich powieściopisarzy, m.in. Ignacego Chodźki, Józefa Korzeniowskiego, Henryka Rzewuskiego, Józefa I. Kraszewskiego i Augusta Wilkońskiego, przetłumaczone na język niemiecki przy współudziale żony Augusta Woycke, Emilii z Rehaghełów. W rękopisie pozostało sześć gotowych przekładów utworów pisarzy polskich. Woycke zmarł w Warszawie 24 lipca 1882 r.⁴⁹

Przedstawiona w artykule twórczość literacka, naukowa i popularyzacyjna nauczycieli uczących w szkołach średnich Królestwa Polskiego powstawała w czasie, kiedy po okresie ignorowania tradycji ludowej i języka litewskiego zaczęła kształtować się litewska kultura narodowa. Mimo ograniczeń ze strony zaborcy rozpoczął się proces poznawania i gromadzenia przejawów tej kultury, bez czego odrodzenie narodowe byłoby niemożliwe. Zaprezentowani nauczyciele mieli swój, wprawdzie niewielki, udział w rozwoju nauki i kultury litewskiej oraz jej popularyzacji, mimo że ich prace miały różną wartość. Na uznanie zasługuje fakt, iż ta działalność była wyrazem ich indywidualnych zainteresowań i niewątpliwie korzystnie wpływała na własną pracę dydaktyczną, umożliwiając kształtowanie kultury umysłowej uczniów.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Państwowe w Warszawie:

Akta stanu cywilnego cerkwi prawosławnej Soboru Katedralnego św. Trójcy przy ul. Długiej w Warszawie, sygn. 38.

⁴⁹ Archiwum Państwowe w Kaliszu, Inspektor Gimnazjum Kaliskiego, sygn. 20, nlb.; *Nekrolog*, „Biblioteka Warszawska” 1882, t. 3, s. 506.

Archiwum Państwowe w Kaliszu:

Inspektor Gimnazjum Kaliskiego, sygn. 20.

Rossiyskiy gosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv [Российский государственный исторический архив]:

Fond [фонд] 733, opis [опис] 202, delo [дело] 412; opis [опис] 203, delo [дело] 2378.

Historiography sources (Źródła historiograficzne)

„Biblioteka Warszawska” 1882.

Bieliński J., *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. III, Kraków 1899–1900.

Czarkowski P., *Dzieje w Polsce, Litwie i na Rusi z poglądem na wpływ Europy od 862 do 1825*, Warszawa 1859.

Księga pamiątkowa zjazdu b. wychowañców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 40-tą rocznicę jej założenia, Warszawa 1905.

Księga pamiątkowa zjazdu b. wychowañców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 50-ą rocznicę jej założenia, Warszawa 1914.

Malinowski L., *O języku komedii Franciszka Bohomolca*, Kraków 1895, nadbitka z t. XXIV Rozpraw Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie.

Na Wszechnicy Wileńskiej, „Życie i Sztuka”, ilustrowany dod. do „Kraju” 1901, nr 22.

Römer M., *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów 1908.

Szkoła Główna Warszawska (1862–1869), t. 1, Wydział Filologiczno-Historyczny, Kraków 1900.

Wójcicki H., *W szkołach przed pół wiekiem. Wspomnienia ze szkół lubelskich i ze Szkoły Głównej w Warszawie*, „Biblioteka Warszawska” 1909, t. 2.

Printed sources (Źródła drukowane)

„Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. 65, Warszawa 1866.

Pamyatnaya knizhka Varshavskogo uchebnogo okruga, Varshava 1892 [Памятная книжка Варшавского учебного округа, Варшава 1892].

Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń, t. 1, Lata 1845–1846, oprac. E. Kula, A. Massalski, Łódź–Kielce 2014.

Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń, t. 2, Lata 1848–1850, oprac. E. Kula, A. Massalski, Łódź–Kielce 2015.

Tsirkulyar po Varshavskomu uchebnomu okrugu, Varshava 1870 [Циркуляр по Варшавскому учебному округу, Варшава 1870].

Tsirkulyar po Varshavskomu uchebnomu okrugu, Varshava 1872 [Циркуляр по Варшавскому учебному округу, Варшава 1872].

Tsirkulyar po Varshavskomu uchebnomu okrugu, Varshava 1873 [Циркуляр по Варшавскому учебному округу, Варшава 1873].

Tsirkulyar po Varshavskomu uchebnomu okrugu, Varshava 1877 [Циркуляр по Варшавскому учебному округу, Варшава 1877].

Tsirkulyar po Varshavskomu uchebnomu okrugu, Varshava 1884 [Циркуляр по Варшавскому учебному округу, Варшава 1884].

Press (Prasa)

„Biesiada Literacka” 1902.

„Dziennik Powszechny” 1864.

„Kurier Warszawski” 1867.

„Przegląd Pedagogiczny” 1898, 1901, 1902.

„Tydzień” 1902.

Studies (Opracowania)

- Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku*, tłum. B. Kałęba, Kraków 2003.
- Bar A., *Czarkowski Piotr (1808–1898)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938.
- Bazyłow L., *Historia Rosji*, wyd. czwarte poprawione i uzupełnione. Tekst obejmujący lata 1917–1991 napisał P.P. Wieczorkiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 2005.
- Bieńkowski W., *Etnografia*, w: *Historia nauki polskiej*, t. III, 1795–1862, red. B. Suchodolski, Wrocław 1977.
- Błaszczak L. T., *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. II, 1862–1915, Warszawa 2003.
- Czapska M., *Prywatne szkoły średnie w Królestwie Polskim w latach 1831–1862*, Kielce 2002.
- Daukantas S., *Istorija žemaitiška*, t. 1–2, wprowadzenie B. Vanagienė, oprac. V. Merkys, Vilnius 1995.
- Deptuchowa E., *Lucjan Malinowski i Słownik staropolski*, „LingVaria” 2022, 2.
- Dybiec J., *Nie tylko szablą. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918*, Kraków 2004.
- Īgiewicz H., *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń 2005.
- Kołbuk W., *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992.
- Konarski S., *Łagowski Florian (1843–1909)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973.
- Korobowicz A., *Kler greckounicki w Królestwie Polskim (1815–1875)*, „Rocznik Lubelski” 1966, 9.
- Kubicka W., *Języki bałtyckie. Bibliografia*, cz. IV, Język litewski, A. Historia, Łódź 1977.
- Kula E., *Opera et studio. Wizerunek nauczycieli rządowych szkół średnich w Królestwie Polskim w latach 1862–1873*, Kielce 2012.
- Kula E., *Naukowa, literacka i artystyczna twórczość nauczycieli rządowych męskich szkół średnich Królestwa Polskiego w latach 1833–1862*, Kielce 2006.
- Malinowski B., *Dziennik w ścisłym znaczeniu tego wyrazu*, wstęp i oprac. G. Kubica, Kraków 2002.
- Massalski A., *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Warszawa 2007.
- Matusiewicz A., *Nauczyciele gimnazjum w Suwałkach (Sejnach) 1835–1862*, w: *Środowiska inteligentnie Suwalszczyzny oraz ziem ościennych w okresie zaborowym i II Rzeczypospolitej. Studia i artykuły*, red. M. Dajnowicz, A. Matusiewicz, K. Skłodowski, Suwałki 2007.
- Matusiewicz A., *Pożerski Jan (1843–1902), nauczyciel, społecznik*, w: *Suwałski słownik biograficzny*, t. 1, Suwałki 2021.
- Matusiewicz A., *Radziukiński Józef Mateusz (1844–1925)*, w: *Suwałski słownik biograficzny*, t. 1, Suwałki 2021.
- Schiller-Walicka J., *Cesarski Uniwersytet Warszawski: między edukacją a polityką 1869–1917*, w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1915. Monumenta Universitatis Varsoviensis 1816–2016*, red. T. Kizwalter, Warszawa 2016.
- Zasztowt L., *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997.

NOTA O AUTORZE

Ewa Kula – profesor, zatrudniona w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Badaczka środowiska nauczycieli szkół średnich XVIII–XIX w. Autorka książek: *Opera et studio. Wizerunek nauczycieli rządowych szkół średnich w Królestwie Polskim w latach 1862–1873* (Kielce 2012); *Naukowa, literacka i artystyczna twórczość nauczycieli rządowych męskich szkół średnich Królestwa Polskiego w latach 1833–1862* (Kielce 2006); *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Wołyńskim i Ukraińskim* (wspólnie z A. Massalskim, Warszawa 2018).

ABOUT THE AUTHOR

Ewa Kula – professor employed at the Institute of Pedagogy of the Jan Kochanowski University in Kielce. Researcher of the environment of secondary school teachers in the 18th and 19th centuries. Author of books: *Opera et studio. Wizerunek nauczycieli rządowych szkół średnich w Królestwie Polskim w latach 1862–1873* (Kielce 2012); *Naukowa, literacka i artystyczna twórczość nauczycieli rządowych męskich szkół średnich Królestwa Polskiego w latach 1833–1862* (Kielce 2006); *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Wołyńskim i Ukraińskim* (co-author A. Massalski, Warsaw 2018).